

‘พระยม’ เทพประจำทิศใต้
ที่ปรากฏบนทับหลังปราสาทหนองหงส์
อำเภอโนนดินแดง จังหวัดบุรีรัมย์

ทับหลังจากปราสาทหนองหงส์ ที่ได้รับการส่งมอบ
คืนจากประเทศสหรัฐอเมริกา ในช่วงวันที่ ๒๖-๒๘
พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๔ ที่ผ่านมา เป็นทับหลังที่มี
รูปแบบทางศิลปกรรม กำหนดอายุอยู่ในช่วงครึ่งหลัง
พุทธศตวรรษที่ ๑๖ ถึงครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ ๑๗
(ประมาณ ๙๐๐-๑,๐๐๐ ปีมาแล้ว) ซึ่งตรงกับศิลปะ
เขมร แบบบาปวน มีประติมากรรมสำคัญคือ “พระยม”
สลักอยู่กึ่งกลางของทับหลัง ลักษณะเป็นพระยมทรง
กระบือประทับอยู่ภายในซุ้มเหนือหน้ากาล พระกรขวา
ของพระยมทรงถือยมทัณฑ์ (คทาใหญ่)

พระยมเป็นเทพประจำทิศใต้ หนึ่งในเทพประจำทิศทั้งแปด (ที่เรียกว่า อัษฎาทิศ) ตามความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ พระยมเป็นเทพแห่งความตายในฐานะผู้ตัดสินคดีแก่ผู้ที่สิ้นชีพไปแล้ว พระยมเป็นโอรสของพระวิวิสวัต หรือพระอาทิตย์ กับนางสังญา (บางเอกสารเรียกว่านางศรีนยา) มีฝาแฝดนามว่า ยมุนา พระยมครองเมืองยมปุระ (ยมโลก) ซึ่งตั้งอยู่ขอบจักรวาลด้านทิศใต้

พระยมเป็นเทพที่มีรูปร่างใหญ่โต พระพักตร์ดุร้าย พระวรกายมีสีดำ หรือบางตำราอาจกล่าวว่ พระองค์มี พระวรกายสีเขียวเข้ม ทรงพระภูษาสีแดงมีกระบือเป็นพาหนะ ทรงถือยมทัณฑ์ (คทาใหญ่) และยมบาศ (บ่วงบาศ) เป็นเชือกสำหรับมัดจับสัตว์บาปทั้งหลาย พระยมมีชายาสิบสามนาง

ทับหลังพระยมทรงกระบือเหนือหน้ากาล จากปราสาทองค์ทิศใต้ของปราสาทหนองหงส์ อำเภอโนนดินแดง จังหวัดบุรีรัมย์

พระยมยังได้รับการกล่าวถึงในวรรณคดีของอินเดีย ยกตัวอย่างในวรรณคดีมหาภารตะ พระยมถูกกล่าวถึงในนามว่า “ธรรมเทพ” หรือ “ธรรมราช” ได้ประทานโอรสแก่พระนางกุนตี พระมเหสีของท้าวปาณฑพ นามว่า ยุธิษฐิระ บุตรคนแรกของกลุ่มพี่น้องปาณฑพ มีอุปนิสัยสำคัญ คือ เป็นผู้รักคุณธรรมและรู้หลักธรรม ต่อมาในตอน วนบรพ เป็นเรื่องราวที่กลุ่มพี่น้องปาณฑพถูกเนรเทศไปอยู่ป่า ได้มีฤๅษีเล่าเรื่อง “สาวิตรี” ให้แก่กลุ่มพี่น้องปาณฑพ เนื้อเรื่องแทรกนี้กล่าวถึงนางสาวิตรีผู้เป็นชายาของพระสัตยวาน สามารถเอาชนะใจพระยมด้วยหลักธรรมและขอพรพระยมช่วยให้พระสัตยวานฟื้นคืนชีพกลับคืนมา และภายหลังศึกสงครามระหว่างพี่น้องกลุ่มปาณฑพและเการพสิ้นสุดลง เหล่าพี่น้องปาณฑพได้พากันเดินทางไปยังเขาหิมาลัย ระหว่างทางแต่ละพระองค์สิ้นพระชนม์ไปก่อน ในตอน สวรรคโรหณบรพ พระยมได้แปลงมาเป็นสุนัขทดสอบคุณธรรมกับยุธิษฐิระ ซึ่งยุธิษฐิระสามารถผ่านการทดสอบและมุ่งหน้าเดินทางขึ้นสู่สวรรค์ต่อไป

ด้วยบทบาทและความสำคัญของพระยมใน
ข้างต้น จึงทำให้พบโบราณวัตถุที่เกี่ยวกับพระยม
ในศาสนาพราหมณ์อยู่หลายแห่งในประเทศไทย
นอกเหนือจากที่ปรากฏบนทับหลังปราสาทหนองหงส์
เช่น กليبขุ่นสลักภาพพระยมทรงกระบือ พบที่
ปราสาทพนมรุ้ง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์,
ปราสาทพิมาย จังหวัดนครราชสีมา, ปราสาทศรีขรภูมิ
จังหวัดสุรินทร์ และกليبขุ่นสลักภาพพระยมทรง
กระบือพบในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ ปัจจุบันเก็บรักษา
อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร โดยทุกชิ้น
กำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ (ประมาณ
๙๐๐ ปีมาแล้ว) ตรงกับศิลปะเขมร แบบนครวัด

กليبขุ่นสลักภาพพระยมทรงกระบือพบในพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดศรีสะเกษ
ปัจจุบันเก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

การสร้างพระยมในวัฒนธรรมเขมรนั้นยังคงสืบเนื่อง มีปรากฏตามศาสนสถาน que เรียกว่า “สุคตาลัย” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของอโรคยศาล (สถานที่เกี่ยวกับการรักษาโรค) สร้างขึ้นตามคติศาสนาพุทธนิกายมหายาน โดยพบประติมากรรมแบบลอยตัวรูปพระยมทรงกระบือ เช่น ที่กู่พันนา อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร และพบที่กู่แก้ว อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ทั้งสององค์กำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ (ประมาณ ๘๐๐ ปีมาแล้ว) ตรงกับศิลปะเขมรแบบบายน และจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น

อย่างไรก็ตามการพบประติมากรรมพระยมในอโรคยศาลดังกล่าว น่าจะสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อเกี่ยวกับคติพระยมในฐานะเทพเจ้าของความตายและนรก มากกว่าการเป็นเทพประจำทิศใด เนื่องจากไม่พบเทพประจำทิศองค์อื่น ๆ ในอโรคยศาล อีกทั้งจารึกปราสาทพระขรรค์ที่เมืองพระนคร ประเทศกัมพูชา มีจารึกข้อความกล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงส่งรูปประติมากรรมพระยมไปทั่วราชอาณาจักรของพระองค์

ประติมากรรมพระยมทรงกระบือพบที่กู่พันนา อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร
ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น

บรรณานุกรม

ผาสุข อินทรารุช. รูปเคารพในศาสนาฮินดู. ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ม.ป.ป. (เอกสารอัดสำเนา)

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. สาวิตรี พระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์ (พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพ นางปฎิเวทย์วิศิษฐ์ (ชั้นเลขยานนท์) ณ วัดไตรมิตรวิทยาราม วันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๔).

รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล. “อโรคยศาล ความรู้ทั่วไปและข้อสังเกตเบื้องต้น.” วารสารเมืองโบราณ ๓๐, ๓ (ก.ค.-ก.ย. ๒๕๔๗) หน้า ๑๕ - ๕๓.

สุรศักดิ์ ทอง. สยามทေး. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๓.

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. ทิพนินิยายจากปราสาทหิน. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๕๕.